

דתישבו

בס"ד

פרשת משפטים, תשל"ז, מספר 1209

פרשת משפטים בראי המשפטים: בין תבונה א-לוהית לתבונה אנושית

אריק לוי

הפרשה מתחילה בהאי לי שנא: "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשְׁמַע לְפָנֶיךָ" (שמ' כא:א). רש"י נסמך על פירוש מדרשי, ותולה בוא"ו החיבור שבראש הפסוק משמעות יסודית: "כל מקום שנאמר 'אלה' פסל את הראשונים. 'ואלה' – מוסיף על הראשונים, מה הראשונים מסיני, אף אלו מסיני". כלומר, המשפטים אמנם מגוונים מבחינת תוכנם, אך להם ולציוויים שנמסרו בעשרת הדיברות מקור זהה: כולם נובעים מאותו קול א-לוהי אשר שמע העם למרגלות הר סיני.

ואולם נשאלת השאלה: מה צורך ראה רש"י להדגיש תבונה זו? רש"י עצמו אינו מסייע בנידון, אולם ר' איסרלין מצא לנכון למלא את החסר:

"מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני".
אע"ג דפרשה זו סמוכה ממש לפרשת מתן תורה מסיני, אצטרך קרא לרמוז לנו דמצות שנמצאות בפרשה הזאת מסיני מפי הגבורה באו. לפי שרוב אלו המצות השכל מחייב אותם יותר משאר מצות א-להיות, וליישב העולם ומנהגו נצטוו, הייתי אומר משה מדעת עצמו סדר אותם ופירש דקדוקיה[ם] לפי סדר מנהג העולם. בא הכתוב ורמז שכולם מפי הגבורה מסיני נצטוו.²

ביאורו של ר' איסרלין טומן במובלע רעיון נועז, ואולי אף חתרני: היות ונדמה כי רוב הציוויים בפרשתנו משרתים תכלית מעשית,

בהתאם להבחנה מסורתית רווחת, מצוות התורה נחלקות ל"חוקים" ול"משפטים". ה"משפטים" כוללים בעיקר ציוויים חברתיים ואזרחיים, כגון רוב אלו המצויים בפרשתנו, ומוחזקים כמשקפים במידה המובהקת ביותר את תכתיביה של התבונה האנושית.

המבקש לתור אחר דיונים שהוקדשו להבחנה בין ה"חוקים" ל"משפטים" ולרציונאליות של ציוויי התורה בכלל, מופנה לרוב לעיין בכתביהם של חכמי ישראל כדוגמת ר' סעדיה גאון, הרמב"ם או ר' יוסף אלבו. אולם בנוסף לאלו, התייחסויות מעניינות לסוגיה ניתנות לאיתור במקורות צפויים פחות, גם אם אין מדובר בהם בנייתוחים שיטתיים של הסוגיה הנידונה.

הבה נבחן, לשם המחשה, עמדות מנוגדות בדבר טבעם של ה"משפטים", המשתקפות בשני פירושים שחוברו על פירושו של רש"י לתורה. העמדה הראשונה מוצאת את ביטוייה בהסבר שמציע ר' ישראל איסרלין לדבריו של רש"י לפסוק הפותח את הפרשה. ר' איסרלין הוא בעל "תרומת הדשן", ומי שהיה הסמכות הרבנית הרמה ביותר שהעמידה היהדות האשכנזית במאה ה-15. הסברו זה גרר תגובה כפולה מר' יששכר בער איילינבורג, רב פולני-איטלקי שפעל במחצית השנייה של המאה ה-16 ובראשית המאה ה-17, והיה מתלמידיו של ר' מרדכי יפה, בעל ה"בשושים".¹

הללו בגליונה למשפטים, תשכ"ח (הנמצא [במרשתת](#)). כדרכה האופיינית בגליונות, היא הותירה בידי הקוראים את מלאכת הניתוח והסקת המסקנות.

² נוסח ההערה משלב יסודות שונים המצויים במהדורה קמא של יצירתו (ביאורים יסד הגאון מהר"ר ישראל [איסרלין] ... [ויניציה רע"ט]) ובמהדורה המבוססת על כתב-יד שמוצאו מתקופתו וממקום מושבו של המחבר (ביאורי מהרא"י על התורה, בעריכת מנחם יעקב דויטש, לייקוד תשנ"ו, עמ' 36).

¹³ ערכין טו, א.

¹⁴ מצוות ראיה, חושן משפט, סימן א'; שו"ת ארח משפט, חושן משפט, סימן ד'.

¹⁵ פסקי הרא"ש, בבא-קמא, פרק ח, סימן ט"ו.

¹⁶ רע"א 07/4447 רמי מור נ' ברק אי.טי.סי.

* פרופ' אריק לוי, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר אילן.

¹ מן הראוי לציין כי נחמה ליבוביץ, מומחית דגולה לפירושים שחוברו על פירוש רש"י לתורה, כבר הסבה את תשומת הלב למקורות

סידר פרשת משפטים לפי שרוב אלו המצות השכל מחייב אותם?"

למרות שר' איילינבורג מתנסח כמי שמקבל את קיומם של משפטים שכליים בתורה, נראה שכוונתו לטעון טיעון מסוג "לשיטתך": בהמשך דבריו הוא קורא תיגר על עצם ההנחה העומדת בבסיס פירושו של ר' איסרלין לדברי רש"י, שלפיה "רוב אלו המצות השכל מחייב אותם". לאמתו של דבר, הוא קובע בנחרצות, שההפך הוא הנכון. מי שמתבונן במשפטים שבתורה (כפי שהם מתפרשים באופן סמכותי בתורה שבעל-פה), יסיק דווקא שהם "זרים מאד" וש"אין השכל מחייב אותם". ר' איילינבורג נסמך בדבריו על רעיונות שנוסחו על-ידי ר' משה אלשיך (צפת, המאה ה-16) שעמד על כך, שלא רק משפטים אינם צריכים להיות מובנים כמשרתים תכליות מעשיות של תיקון חברתי, אלא שיש לראותם כמשקפים תבונה א-לוהית נעלה. בעקבות כך, מובנם האמתי של ציוויים אלה רחוק מרחק רב ממובנם של ציוויים אחרים, שנימוקם מושתת על תרומתם למבנה חברתי יציב.⁴ ההנחיות בתחילת הפרשה, המסדירות את מוסד העבדות, מבהירות רעיון זה באופן מובהק: "שהקונה עבד עברי קונה אדון לעצמו, שלא יעבוד בו עבודת עבד, ומה שתלמיד עושה לרבו אין העבד עושה לרבו, לא יוליך אחריו כליו לבית המרחץ ולא יעבוד עבודה בזויה... ואם יישן הוא על הכר לא יישן עבדו על גבי הקרקע... ואם ימכור את בתו לאמה ייעדנה לו או לבנו לאשה".

לפיכך, ר' איילינבורג מאמץ את מסקנתו של ר' משה אלשיך, החלה גם על יתר המשפטים, ומטשטשת, ואולי אף מבטלת, את הקו המפריד בין מה שמכונה "מצוות תבוניות" ובין מקבילותיהן הבלתי-תבוניות: "כי הלא יתחמץ לבב אנוש באמת באמור אין אלו המשפטים רק חוקים חתומים חותם צר (על-פי איוב מא:ז), וההיקש ביתר משפטים מורם מאלה כיוצא באלה".⁵ ציוויים אלה כה מרוחקים מהשגתה של התבונה האנושית, עד כי הפרשה פותחת בקריאה "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִׂים לִפְנֵיהֶם", במטרה להטעים, שלמרות שבמבט ראשון הם עשויים להיתפס כ"זרים מאוד", הם אכן הציוויים שמשה

שעניינה הבטחת יציבות חברתית, קיימת לכאורה אפשרות לתלות את לידתם והורתם בתבונתו של מחוקק אנושי. ברי אפוא, כי בכך נפתח פתח לערעור מעמדם הא-לוהי של המשפטים. במטרה להקדים תרופה למכה, ולבטל את הסברה המוטעית כי משה הגה מצוות אלה "מדעת עצמו", הודיעה לנו התורה – באמצעות תוספת וא"ו – שהן יונקות את מקורן מאותה התגלות שבה נמסרו הציוויים הגלומים בעשרת הדיברות.

בתחילת דבריו ר' איסרלין מאמץ ניסוח החלטי, בתארו את התבוניות המאפיינת את המשפטים. "השכל", הוא טוען, "מחייב אותם". אבל מיד הוא מוצא לנכון להוסיף לקביעתו שני סייגים משמעותיים. ראשית, הוא מציין שהשכל מחייב רק את "רוב אלו המצוות", ומכלל הן שומע אתה לאו. היינו חלק מהמצוות הנמסרות בפרשתנו אינן הולמות אפיון זה, ועל-כן אין הן ראויות להיכלל בקטגוריה של "חיוב השכל". שנית, אלו אשר אכן נכללות בקטגוריה זו מוכתבות על-ידי השכל "יותר משאר מצוות א-לוהיות". מכך אפשר להסיק, שאפילו המצוות המתוארות כמחויבות על-ידי השכל, לא יכלו, לאמתו של דבר, לנבוע מהתבונה האנושית לבדה.³

כאמור, דבריו של ר' איסרלין על פירושו של רש"י עוררו תגובה כפולה מצדו של ר' יששכר בער איילינבורג. ראשית, ר' יששכר טוען, שגם בין המצוות שאיש אינו מטיל ספק בהיותן מסיני (אלו אשר רש"י מכנה "הראשונים"), ישנן כאלו שהשכל מחייבן: "קשה לי על דבריו שהרי חמשה דברות אחרונות נמי הם מצוות שבין אדם לחברו שהשכל מחייב אותם יותר משאר מצוות א-להיות וליישב העולם ומנהגו". מדוע, אם כן, שמישהו יעלה במחשבתו ש"משה מדעת עצמו

³ הסתייגות זו הושמטה במהדורת חמשה חומשי תורה רש"י השלם, שמות, ירושלים תשס"ג, כרך ג', עמ' ג', הערה 3, בה ר' איסרלין מוצג כמי שטוען: "שהייתי אומר שמשה מפי עצמו סדר את המשפטים כיון שהשכל מחייב אותם". לכאורה, ניתן היה לפרש את דברי ר' איסרלין כרומזים לטעם התבוני, העומד בבסיסן של כלל המצוות, אולם הקשר הדברים מלמד כי כוונתו לייחד את המשפטים משאר המצוות עפ"י הרציונליות הטמונה בהם. לדיון רחב יותר, ראו Eric Lawee, "The Supercommentator as Thinker: Examples from the Ashkenazic Rashi Supercommentary Tradition," *Journal of Jewish Studies* 67 (2016), pp. 345–49.

⁴ ר' משה אלשיך, תורת משה, ניו יורק תשמ"א (דפוס צילום של הוצאת ורשה תרל"ה), כרך א', שמות, דף עו ע"ב.

⁵ ספר צידה לדרך על פירוש רש"י על התורה, בעריכת מרדכי זילבר, בני ברק תשנ"ח, כרך א', עמ' קכב-קכג.

הבאים. ואכן ה"ברית החדשה" באה והחליפה את כל אותם ציונים, עד שאין כל מחויבות כלפיהם, אלא אך ורק כלפי עשרת הדיברות.

על טענה זו ענו חכמי ישראל, כי כל המצוות המצויות בתורה באו מפי ה', אך נמסרו על ידי משה. וזה פשר ההכרזה הנאמרת בעת הגבהת התורה: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, על פי ה' ביד משה". חלקה הראשון מבוסס על דב' ד:לד, וההמשך מקורו בבמ' ד:לז ועוד. וראו מה שכתבתי בהרחבה בספרי **מנהגי ישראל** חלק ג, ירושלים תשנ"ד, עמ' צב-קכ.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

מצווה לשים לפני העם,⁶ וטמונים בהם תוספת וייחוד רוחני שאינם מגולמים במערכות חוקים אחרות, שנועדו אך ורק לשמר את הסדר החברתי.

אנו רואים כי העיסוק בשאלות, הנוגעות למיון של מצוות שונות בהתאם לקטגוריות של תבניות אנושיות, לא היה נחלתם הבלעדית של גדולי ההוגים שהצמיחה היהדות. מחברים בולטים בעלי נטייה אינטלקטואלית מגוונת התאמצו להתמודד עם שאלות אלו, והפתרונות שהם העלו מצאו את ביטויים במבחר אפיקים ספרותיים. בימים עברו, כמו גם כיום, הפתרונות השונים שימשו כסימני-היכר מובהקים, המבחינים בין תפיסותיהם של מנסחיהם בדבר טבעה של היהדות ומאפייניה הייחודיים.

"ואלה – מוסיף על הראשונים"

דניאל שפרבר (נשיא המכון הגבוה לתורה)

במאמרו של פרופ' אריק לווי לפרשת "משפטים" ("פרשת משפטים בראי המשפטים: בין תבונה א-לוהית לתבונה אנושית", דף שבועי 1209) הובאו דבריו של רש"י על המילים "ואלה המשפטים": "כל מקום שנאמר 'אלה' – פסל את הראשונים, 'ואלה' – מוסיף על הראשונים. מה הראשונים מסיני, אף אלה מסיני". דברים אלה של רש"י מבוססים כמובן על דברי חז"ל.

בביאור נוסף למה שהביא לווי על מאמרו זה של רש"י, יש להעיר, כי בוויכוחים שבין יהודים לנוצרים בימי הביניים, אחת הטענות העיקריות של הנוצרים הייתה, שרק עשרת הדברים ניתנו בסיני, ואלה המצוות היחידות שדיבר הקב"ה לישראל. יתר המצוות המצויות בתורה לא מפי הקב"ה ניתנו, אלא אך ורק על ידי משה נאמרו, והוא ה-legislator. משום כך אין המצוות האלה מחייבות את הדורות

⁶ צידה לדך, עמ' קכג. ר' איילינבורג מסיים בנימה אחרת: "שכבר האירו חכמים עינינו בנועם שיח מה נתנו משפטים אחר עשרת הדברות יותר משאר מצוות התורה, והוא מפני שכל התורה כולה תלויה במשפט."